PEDAGÓGIAI AJÁNLÁS

A „Napszállta” című filmhez

- a Rejtély, mint történetépítő forma –

I. Adatlap

- **Cím:** Napszállta (Sunset)
- **Rendező:** Nemes Jeles László
- **Forgatókönyvíró:** Nemes Jeles László, Clara Royer, Matthieu Taponier
- **Operatőr:** Erdély Mátyás
- **Főbb szereplők:** Jakab Juli (Leiter Írisz), Vlad Ivanov (Brill Oszkár), Dobos Evelin (Zelma), Marcin Czarnik (Sándor).
- **Műfaj:** Történelmi dráma, misztikus thriller, szerzői film.
- **Bemutató éve:** 2018 (Velencei Nemzetközi Filmfesztivál – FIPRESCI-díj)

II. Keretek

1. A történet

1913 nyarán az Osztrák-Magyar Monarchia a csillogás és a háború szélén táncol, amikor az árván maradt egy távoli nevelőotthonból **Leiter Írisz** visszatér a magyar fővárosba. Egyetlen cél hajtja: elfoglalni a helyét szülei legendás kalapszalonjában. A múltat azonban valakik tűzzel-vassal el akarják temetni: a szalon új tulajdonosa azonnal elutasítja, és el akarja üldözni a fővárosból. Amikor egy éjszakai látogató a sosem látott bátyja után kérdezősködik, Írisz rájön, hogy az élete egy átláthatatlan hazugsághalmaz. Elszánt nyomozásba kezd, ám ahogy egyre mélyebbre ás a fivére után, a város sötét labirintusa elnyeli. Az egyetlen biztos pontnak hitt luxusszalonról pedig kiderül: falai mögött a Monarchia legsötétebb, legveszélyesebb titka rejtőzik.

2. Elöljáróban

A Napszállta hagyományos elemzése-értelmezése szinte lehetetlen hermeneutikai feladat. Helyette - szerintem – azokat a narratív technikákat érdemes feltárni, ahogy a REJTÉLY-t mint fikciós műformát megalkotják. A tudásszociológusok úgy szokták gondolni, hogy egy korszakban a világ értelmezési keretét az adott társadalmi elit, domináns, tudásmonopóliummal rendelkező csoport alkotja meg, a társadalom alján lévők legfeljebb részletekben tudják módosítani az elit értelmezési keretét. A REJTÉLY, mint tudásszociológia forma azért érdekes, mert

- nincs igazán gazdája, és nem valamire irányuló szándékok, hanem félelmekből, gyanúkból, mindenképpen elkerülendő forgatókönyvekből áll össze;
- logikailag nem konzisztens,

- hanem a dolgok "legrosszabb kimenetelével" kapcsolatos konszenzusok erősítik egymást.
- A Rejtéllyel kapcsolatos kommunikációt biztosan nem az elitek uralják, sőt rendszerint a szétoszlatására irányuló kommunikációs technikáik erősítik a Rejtélyt, mint konstrukciót: a lenn-lévők direkt "fordítva olvassák" a fennlévők Rejtéllyel kapcsolatos magyarázatait.

Célcsoport: 11. és 12. évfolyamos diákok (17–19 év).

Történelemórán a *századelő boldog békeidejének* és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának (a civilizáció alkonyának) belső, mentális és szociológiai válságát modellezhetjük vele. Irodalomórán a modernista narráció, a szubjektív nézőpont, valamint a Kafka- vagy Zweig, vagy Schnizler-féle szürreális terek megértéséhez nyújt egyedülálló alapot.

Alkalmazható formák

1. **Improvizációs színház és tantermi dráma:** A manipulatív és elhallgató kommunikációs formák fizikai modellezésére.
2. **Szociálpszichológiai „Pletyka- és Rejtélyháló”:** Annak vizsgálata, hogyan születnek a paranoid összeesküvés-elméletek a hiányos információkból.
3. **Kritikai szövegelemzés:** A hivatalos elit-propaganda és a „fordított olvasat” összevetése.

Amit kerülni kell (A fókusz megőrzése)

- **A történelmi tények számonkérése:** A film nem egy klasszikus kosztümös történelmi film. Felesleges azon vitatkozni, hogy a Leiter Szalon belső terei vagy a ruhák pontosan megfelelnek-e az 1913-as Budapestnek. A film **pszichológiai és szociológiai látlelet** egy pusztulásra ítélt világról.
- **A detektívregény-logika:** Ne engedjük, hogy a diákok megpróbálják racionálisan „megfejteni” a gyilkosságokat vagy Leiter Sándor kilétét. A filmben nincs egyértelmű, lezárt igazság. A cél annak elfogadása, hogy a Rejtély önmagában egy működő narratív forma.
- **A lineáris történet keresése:** Készítsük fel a diákokat, hogy a kamera szinte végig Írisz tarkóját követi (Erdély Mátyás jellegzetes képi világa), így a néző is csak annyit lát a világból, mint a zavarodott főhős.

III. Színházi és drámapedagógiai játékok: A Rejtély megalkotása

A gyakorlatok célja, hogy a diákok maguk is átéljék, hogyan épül fel a fojtogató gyanú és a Rejtély tiszta kommunikációs technikák és elhallgatások által.

1. „Állásinterjú a Kastélyban” – Improvizációs színház a kommunikációs zárlatra

Ez a játék pontosan modellezi Írisz helyzetét, amikor belép a Leiter szalonba: mindenki tud valamit, de senki sem mond semmit, és a kérdések falakba ütköznek.

- **A szereplők:**
    - *Az Álláskereső (Jelölt):* Egy gyanútlan fiatal, aki egy újsághirdetésre érkezik a Kastélyba (vagy a Szalonba). Őszintén, racionálisan kérdez a feladatairól, a fizetésről, az elődjéről.
    - *A Komor Komornyik:* Az interjúztató, aki a racionális kérdéseket strukturális zárlatokkal fejezi be. Feladata, hogy minden kérdést úgy zárjon le, hogy abba az irányba a Jelölt ne tudjon tovább kérdezni (pl. *„Az Ön elődje eltávozott. A részletek nem tartoznak Önre. Lapozzunk.”*).
    - *A Mézesmázos Komorna:* A másik interjúztató, aki minden aggodalmat vagy furcsaságot bagatellizál, elüt a felszínen (pl. *„Ó, a pincéből hallatszó sikolyok? Csak a szél a csővezetékben, kedvesem, ne törődjön vele, igyon egy teát!”*).
- **Az egyetlen, kötelező fizikai instrukció (A Rejtély motorja):** Bármelyik interjúztató válaszoljon is a Jelöltnek, a beszéd előtt a Komornyik és a Komorna **némán nézzenek össze, majd nézzenek a Jelöltre, és ezt a tekintetváltást ismételjék meg háromszor egymás után**, mielőtt a hang elhagyná a torkukat.
- **Pedagógiai haszon:** A Jelöltet alakító diák szomatizálja (testileg éli meg) a tehetetlenséget és a gyanút. A néma tekintetváltások és a bagatellizálás/zárlat kettőssége azonnal kitermeli a Rejtélyt a semmiből.

2. „A Pletyka-örvény” – A kollektív félelem konstrukciója

A filmben a Rejtély nem tényeken alapul, hanem azon, hogy a „lenn lévők” a legrosszabb forgatókönyveket kezdik el egymást erősítve igazságként elfogadni.

- **A játék:** 5 diák kiül a kör közepére, ők a „Piac téri lennlévők”. A tanár bedob egyetlen, teljesen semleges hírt (pl. *„Brill úr tegnap este bezárta a szalon hátsó kapuját, és egy fekete ládát vitetett a hintóhoz.”*).
- **A feladat:** A diákoknak úgy kell továbbadniuk és fejleszteniük a történetet egymás között, hogy a racionális magyarázatokat (pl. *„biztos új kalapok jöttek”*) azonnal el kell utasítaniuk, és csak a **legrosszabb kimenetellel kapcsolatos gyanúkat** építhetik egymásra (pl. *„A láda emberméretű volt... Hallottátok, hogy a múlt héten is eltűnt egy kalaposlány?... Brill úr a hercegnek viszi a ládát, a titkos szertartásra...”*).
- **Cél:** Annak demonstrálása, hogyan jön létre a paranoid konszenzus Napszállta - Port.hu és a kollektív narratíva a hivatalos információk hiányában.

3. „A fordított olvasat” – Történelemóra a manipulációról

A szociológiai tézis szerint a lenn-lévők direkt „fordítva olvassák” a fennlévők magyarázatait.

- **A játék:** A diákok kapnak egy fiktív (vagy valós, 1913-as) hivatalos rendőrségi vagy kormányzati közleményt, amely megnyugtatja a lakosságot, hogy a városban a rend és a biztonság maximális, a sztrájkokat felszámolták, a pletykák pedig alaptalanok.

- **A feladat:** A csoportoknak el kell készíteniük ennek a szövegnek a **„Lenn-lévők szótárát”**. Minden megnyugtató szót le kell fordítaniuk a gyanú nyelvére (pl. *„rend és biztonság” = katonai elnyomás; „alaptalan pletyka” = a titok, amit a legjobban akarnak rejteni*).
- **Cél:** A kritikai forráselemzés fejlesztése és a politikai kommunikáció destabilizációjának megértése.

IV. Beszélgetési szempontok és reflexiós kérdések

A lezáró beszélgetés összeköti a drámás tapasztalatokat a *Napszállta* vizuális és szociológiai világával.

1. **A zárlat és a tekintet hatása:** Amikor az „Állásinterjú” játékot játszottátok, mit éreztetek a háromszori néma összenézés alatt? Hogyan vált a csend és a tekintet veszélyesebbé, mintha nyíltan megfenyegettek volna titeket? Hogyan használja a film ezt a technikát Írisszel szemben?
2. **Ki uralja a történetet:** A szociológusok szerint az elit határozza meg a világ értelmezési keretét. A *Napszállta* alapján sikerül Brill úrnak és a hercegi körnek fenntartania ezt a keretet? Miért fordul a visszájára minden magyarázatuk?
3. **A modern Rejtélyek és az internet:** A filmben látható „Pletyka-örvény” (a legrosszabb kimenetelek konszenzusa) mennyiben hasonlít a mai internetes fórumokon, a Reddit-en vagy a TikTok-on terjedő **összeesküvés-elméletekhez** (konspirációs elméletek)? Miért vonzóbb az emberi agy számára a sötét Rejtély, mint az unalmas, racionális valóság?
4. **A civilizáció alkonya:** A film 1913-ban játszódik, a nagy világégés (I. világháború) előtt egy évvel. Hogyan szimbolizálja a Leiter szalon ragyogása és a mélyben morajló, erőszakos titok a Monarchia belső rothadását? Miért érezzük a filmet nézve, hogy a katasztrófa elkerülhetetlen?
5. **A zárókép transzformációja:** A film végén Íriszt már az I. világháború lövészárkában látjuk ápolónőként, a sárban. Miért ide vezet a Rejtély útja? Lehetséges, hogy a fel nem tárt, elfojtott társadalmi titkok és elnyomások végül mindig kollektív erőszakban (háborúban) robbannak fel?

Záró konklúzió: A *Napszállta* feldolgozása nem a megnyugtató válaszokról szól, hanem a **kérdezés bátorságáról**. Megtanítja a diákoknak, hogy a történelemben és az irodalomban a legfontosabb folyamatok sokszor nem a fényes szalonokban, a hivatalos dokumentumokban zajlanak, hanem a csendekben, a tekintetekben és a társadalom elfojtott félelmeiben. A Rejtély megértése a legmagasabb szintű társadalmi és kritikai intelligencia próbája.

A szakmai ajánlás lezárásaként javaslom egy olyan **módszertani segédlet** beillesztését, amely az óra utáni egyéni munkát támogatja.

A „Tarkó-perspektíva” esszéfeladat instrukcióit (ahol a diákoknak egy saját történelmi vagy családi eseményt kell leírniuk Írisz korlátozott, szubjektív nézőpontjából).

Ez a feladat összeköti a film egyedi vizuális formanyelvét (az Erdély Mátyás által tökélyre fejlesztett, szorosan a főhős tarkójára tapadó kameramozgást) a kreatív írással, az irodalmi modernizmus szubjektív narrációjával és a történelmi empátiával.

? V. Módszertani Segédlet: A „Tarkó-perspektíva” Esszéfeladat

? Oktatási és nevelési célok:

- **Irodalom:** A korlátozott kódú, belső fókuszú és szubjektív elbeszélői nézőpont gyakorlati megértése a klasszikus mindentudó narrátorral szemben.
- **Történelem / Önreflexió:** Annak megtapasztalása, hogy a történelmi vagy családi események átélése közben az egyén sosem látja a „teljes képet”, csak töredékeket, hangokat és elmosódott részleteket érzékel a káoszból.

? Feladatlap a diákok számára: Írásbeli Instrukció

Feladat: Válassz ki egy **történelmi eseményt** (amit történelemórán tanultál, pl. az 1956-os forradalom kitörése, a berlini fal leomlása, vagy Bizánc összeomlásának utolsó napjai) **VAGY egy számodra fontos, feszült családi eseményt** (pl. egy váratlan költözés, egy családi titok véletlen kihallgatása, egy hirtelen jött szakítás).

Írd meg ezt a történetet **E/1. személyben** (belső monológként) vagy **E/3. személyben**, de úgy, hogy szigorúan a *Napszállta* vizuális logikáját, a **„Tarkó-perspektívát”** alkalmazod!

? Szigorú elbeszéléstechnikai szabályok (A Rejtély fenntartásához):

1. **A korlátozott látótér:** Csak arról írhatsz, ami közvetlenül a főhősöd (vagy önmagad) előtt van. Ha mögötte történik valami, arról a karaktered nem tudhat, legfeljebb a hangját hallja (pl. *„Fémes csattanás mögöttem, de nem merek hátranézni, lépkedek tovább a sötét folyosón”*).
2. **A háttér elmosódottsága:** A külvilág arcai és az események nem lehetnek tiszták. Úgy írd le a környezetedet, mintha a kamera fókusza folyamatosan csak rád (a hajadra, a kalapodra, az arcod rezdüléseire) tapadna. A többi ember csak elsuhanó árnyék, félbehagyott mondat, vagy hirtelen felbukkanó, ijesztően éles arcél legyen.
3. **A magyarázatok tilalma:** Nem magyarázhatod meg az ok-okozati összefüggéseket! Ha valaki átnyújt neked egy tárgyat (mint Írisznek a titkos levelet vagy a kalapdobozt), vagy ha valaki elkiáltja magát az utcán, a karaktered nem tudhatja azonnal, hogy miért történik ez. Csak a tiszta, nyers érzékelést írhatod le: a félelmet, a bizonytalanságot, a gyanút.
4. **A hangkulissza fontossága:** Mivel a látásod korlátozott, a hallásod felerősödik. Építs a zajokra: lódobogás, suttogás, egy távoli ajtó csapódása, a cipőd kopogása az aszfalton.

? Terjedelem és Formátum:

- **Ajánlott terjedelem:** 400–600 szó (kb. 1,5–2 gépelt oldal).
- **Hangvétel:** Fojtott, feszült, misztikus, Krúdy Gyula vagy Franz Kafka világát idéző.

? Értékelési szempontok a szemináriumvezető / tanár számára:

Szempont	Leírás / Elvárás	Max. pont
Perspektíva-tartás	A diák végig képes volt-e megtartani a korlátozott, szubjektív nézőpontot, vagy visszacsúszott a mindentudó magyarázatokba?	5
Atmoszférateremtés	Mennyire sikerült a hangokkal, az elmosódottsággal és a hirtelen felbukkanó részletekkel visszaadni a *Napszállta* fojtogató, paranoid hangulatát?	5
A Rejtély mint forma	Megjelenik-e a szövegben a gyanú és az elhallgatás dinamikája? A történet végén megmarad-e a titokzatos, nyitott lezárás?	5
Stilisztikai minőség	Az expresszív, érzékszervi leírások (szaglás, hallás, tapintás) minősége és az irodalmi igényesség.	5
ÖSSZESEN		**20**

Módszertani tanács a visszajelzéshez
Az elkészült esszékből a következő órán érdemes felolvasni 2-3 darabot. A reflexió során ne azt kérdezzük meg a csoporttól, hogy „mi történt a történetben”, hanem azt: *„Mit éreztetek olvasás közben? Hol született meg bennetek a szorongás és a gyanú a főhőssel kapcsolatban?”* Ez a folyamat végleg rögzíti a diákokban, hogy a Rejtély nem információhiány, hanem egy önálló, rendkívül erős szociálpszichológiai és esztétikai szerkezet.

? Részleteiben elemezhető Irodalmi párhuzamok: A Monarchia alkonya és a Rejtély szociológiája

1. Franz Kafka: *A kastély* (Das Schloss, 1926)

- **A Monarchia-párhuzam:** A megközelíthetetlen, átláthatatlan és logikátlan bürokrácia szimbóluma. K. (a földmérő) úgy bolyong a Kastély körüli faluban, ahogy Leiter Írisz a budapesti Szalonban és a hercegi birtokokon. A hatalom nem nyíltan erőszakos, hanem a **kommunikációs elérhetetlenséggel és a megfoghatatlan szabályrendszerrel** tartja sakkban az egyént.

- **Kapcsolódási pont a filmhez:** A filmben Brill Oszkár és a hercegi udvar pont olyan, mint Kafka Kastélya: minél közelebb próbál lépni hozzájuk a főhős, a válaszok annál inkább elmosódnak, és a rendszer önmagát zárja el a megismeréstől.

2. Arthur Schnitzler: *Álomnovella* (Traumnovelle, 1925)

- **A Monarchia-párhuzam:** A bécsi (és budapesti) nagypolgári elit látszólagos morális tisztasága mögött húzódó, sötét, elfojtott szexuális és okkult szubkultúra bemutatása. A maszkabál, a titkos társaságok és az éjszakai szertartások világa a dekadencia csúcspontja.
- **Kapcsolódási pont a filmhez:** A film azon szála, ahol a kalaposlányokat rituálisan kiválasztják a hercegi orfeum éjszakai, zártkörű szeánszaira. Schnitzlerhez hasonlóan Nemes Jeles is megmutatja, hogy a nappali ragyogás (a tökéletes kalap) ára az éjszakai perverzió és a kiszolgáltatottság.

3. Stefan Zweig: *Nyugtalan szív / A türelmetlenség hálója* (Ungeduld des Herzens, 1939)

- **A Monarchia-párhuzam:** A katonatiszti becsületkódex, a merev társadalmi osztályok és a „boldog békeidők” fojtogató pszichológiai hálója a Monarchia hadseregében, közvetlenül a háború előtt. A történet rávilágít, hogy a rosszul értelmezett részvét és a merev társadalmi konvenciók hogyan vezetnek elkerülhetetlen tragédiához.
- **Kapcsolódási pont a filmhez:** A katasztrófa elkerülhetetlenségének atmoszférája. Zweig regénye és a *Napszállta* is ugyanazt a levegőt árasztja: a feszültség tapintható, a régi világ szabályai már csak üres héjak, és a legkisebb morális tévedés is katasztrófát robbant ki.

4. Stefan Zweig: *A postáskisasszony / Rauschen* (Das Postfräulein / Rausch der Verwandlung, posztumusz)

- **A Monarchia-párhuzam:** A társadalom alján lévő, elszegényedett, láthatatlan kisemberek (kiszolgálók, hivatalnokok) mély frusztrációja és lázadása az elittel szemben. A vidéki posta szürkeségéből a luxushotelek világába csöppenő lány története a társadalmi olló és a hamis csillogás kritikája.
- **Kapcsolódási pont a filmhez:** Leiter Írisz és a többi kalaposlány pozíciója. Ők a luxust gyártják a Monarchia elitjének, miközben ők maguk eldobható árucikkek a rendszer számára. A regényben és a filmben is megjelenik a „lentről jövők” dühös, anarchisztikus vágya a ragyogás elpusztítására.

? Szempontrendszer az Összehasonlító Elemzéshez (Irodalom- és történelemóra)

A diákoknak a film jeleneteit és a kiválasztott szövegrészleteket a következő **négy tudásszociológiai és narratív szempont** alapján kell összevetniük:

I. A Tér és az Elzártság (Topográfia)

- *Szempont:* Hogyan válik a fizikai tér a társadalmi elnyomás és a titok eszközévé?

- *Elemzési kérdés:* Vesd össze a Kafka-féle Kastély elérhetetlen szobáit a Leiter szalon labirintusszerű folyosóival vagy a hercegi birtok zárt kapuival! Hogyan jelzi a térbeli kirekesztés a tudás monopóliumát?

II. A Kommunikációs Zárlat mint Technika

- *Szempont:* A hatalom hogyan használja a csendet, a kitérő választ és a tekintetet a Rejtély fenntartására?
- *Elemzési kérdés:* Hogyan reagálnak a hivatalnokok Kafkánál, vagy Brill úr a *Napszállta* interjú-jelenetében a racionális kérdésekre? Miért nem mondanak soha semmit teljesen ki, és ez hogyan szüli meg a főhősben a paranoia érzését?

III. A „Fordított Olvasat" és a Paranoid Konstrukció

- *Szempont:* A társadalom alján lévők hogyan építenek alternatív valóságot a félelmeikből?
- *Elemzési kérdés:* Keress párhuzamot aközött, ahogy Schnitzler főhőse az éjszakai maszkabál jeleit próbálja megfejteni a nappali valóságban, és ahogy Írisz nyomoz a testvére után! Hogyan válik a „jelértelmezés" a legrosszabb forgatókönyvek kollektív konszenzusává?

IV. A Ragyogás és a Rothadás Kontrasztja

- *Szempont:* A Monarchia külső esztétikai tökéletessége és a belső morális válság feszültsége.
- *Elemzési kérdés:* Zweig *Postáskisasszonyának* luxushoteli csillogása vagy a Leiter szalon gyönyörű kalapjai hogyan fedik el a mélyben rejlő szociális igazságtalanságot és a közeledő háború előszeleit?